

ЗІЛЬБЕРШТЕЙН
Андрій
Ілліч
(1897—1984)

Педагог, фахівець
з теорії та історії
педагогіки

Андрій Ілліч Зільберштейн народився 24 вересня 1897 р. в Москві. Пізніше батьки переїхали до Харкова, де й відбувалося його становлення як педагога та вченого.

Андрій Зільберштейн навчався в Харківському реальному училищі № 1, яке закінчив у 1914 р. і вступив до Петроградського психоневрологічного інституту (1914—1917). Саме в ці роки в інституті працював видатний учений-невролог, психолог, засновник рефлексології В. М. Бехтерев, що відіграло велику роль у становленні молодого педагога.

У 1920—1923 рр. А. І. Зільберштейн здобував освіту на промисловому факультеті Харківського інституту народного господарства. Пізніше (1924—1926) навчався на правовому факультеті цього ж інституту, одержав спеціальність юриста-криміналіста. Водночас був слухачем двох курсів математичного відділення в Харківському інституті народної освіти. А в 1940 р. навчався в марксистсько-ленінському університеті для наукових працівників (м. Харків).

Як бачимо, Андрій Ілліч здобув всебічну й фундаментальну освіту. Його наукові інтереси, практична діяльність були широкомасштабними і глибокими: педагогіка, психологія, рефлексологія, юриспруденція, математика, політологія. Та основною сферою його діяльності стала народна освіта. Ще навчаючись у різних вузах Харкова, він працював заступником голови пролетарського культурно-просвітницького центру (1917—1918), інструктором відділу цього центру (1918—1920), завідувачем відділу й курсів підготовки позашкільних працівників у Харківському губернському відділі народної освіти (1920—1921). Подальша трудова діяльність ученого пов'язана з Наркомосом УСРР, де в 1921—1934 рр. він очолював курси підготовки позашкільних працівників і був завідувачем відділу.

У 20-ті роки професійне становлення Андрія Ілліча тісно пов'язане з Харківським інститутом народної освіти, де він працював деканом і викладачем. У 1928—1935 рр. завідував кафедрою Всеукраїнського інституту комуністичної освіти, а в 1935—1937 рр. — відділом Української психоневрологічної академії. У цей час А. І. Зільберштейн активно співпрацював з відділом історії педагогіки Українського науково-дослідного інституту

педагогіки. Разом з іншими вченими він досліджував питання розвитку шкільної справи в Україні («Десять років боротьби на освітньому фронті», 1932, «15 років боротьби за єдину пролетарську систему освіти», 1932).

У статті «Десять років боротьби на освітньому фронті» автор висвітлює діяльність журналу «Комуністична освіта» (до 1931 р. «Шлях освіти») як органу Наркомосу протягом 1922—1932 рр. Незважаючи на ідеологічну заангажованість статті, вона й сьогодні є цінною з погляду історіографії. У дусі епохи дослідник коротко аналізує найважливіші публікації журналу за 10 років. Зокрема, він зазначає, що в 1922—1924 рр. актуальними питаннями дискусії на сторінках журналу «Шлях освіти» були такі: українська система освіти, освітня політика, зарубіжна педагогіка і зарубіжний досвід. Протягом 1924—1927 рр. широко висвітлювалися, крім зазначених, питання педагогічної освіти, організації освіти та методики викладання деяких предметів. Наприкінці 20-х років партійно-ідеологічний тиск посилюється, що істотно вплинуло й на діяльність журналу. 1931 р. керівництво журналу було змушене не лише змінити назву часопису, а й «ще з більшою гостротою... викривати класово-ворожу суть буржуазної педагогіки...».

У статті «15 років боротьби за єдину пролетарську систему освіти» Андрій Ілліч аналізує дискусію між прихильниками української та російської систем освіти, освітню політику більшовицької партії і уряду, спрямовану на уніфікацію освітньої системи в СРСР.

У 1921—1934 рр. А. І. Зільберштейн був заступником редактора науково-методичного журналу «Шлях освіти» (пізніше «Комуністична освіта», «Радянська школа»), брав участь у створенні журналу «Рідна школа» (заснований у 1922 р.).

А. І. Зільберштейн працював деканом і завідувачем кафедри педагогіки Харківського інституту механізації сільського господарства (1935—1940). Та найбільшу частину свого життя він віддав Харківському державному педагогічному інституту: з 1939 по 1974 р. працював завідувачем кафедри педагогіки, згодом перейменованої в кафедру педагогіки і психології. У перелічених вищих навчальних закладах та в Харківському державному університеті, Харківській школі профруху, Харківському державному вчительському інституті Андрій Ілліч читав такі курси лекцій: система народної освіти, політико-просвітницька робота, педагогіка, історія педагогіки.

Плідну науково-педагогічну діяльність ученого перервала війна. З 1941 по 1946 р. він виконував функції воєнного комісара госпіталю (Новосибірськ, Ярославль). Після війни повернувся до Харківського державного педагогічного інституту. В 1947 р. А. І. Зільберштейну присвоєно вчене звання професора.

Як бачимо, діяльність педагога на освітянській ниві була надзвичайно насиченою, активною і плідною. У 1951 р. він був нагороджений значком «Відмінник народної освіти УРСР», у 1969 — медаллю А. С. Макаренка. Його перу належить більш як 100 наукових праць. Вони присвячені в основному дидактичним проблемам: наочність у навчанні; активізація пізнавальної діяльності школярів та студентів; проблемне навчання; управління пізнавальною діяльністю учнів у процесі розв'язання ними пізнавальних завдань тощо. Учений працював над такими питаннями, як організація іспитів у вузах; формуючий експеримент у педагогічній науці; вдосконалення педагогічної підготовки студентів педагогічних вузів; історія педагогіки.

А. І. Зільберштейн увійшов в історію української педагогіки як учений-дидакт, який досліджував переважно проблему наочності в навчанні. Його

праця «Питання наочності в навчанні» (1958) відзначена премією ім. К. Д. Ушинського. Цій проблемі присвячені й інші праці: «Наочність у навчанні як принцип радянської дидактики» (1958), «Про роль засобів наочного навчання в активізації пізнавальної діяльності учнів» (1966), «Использование средств наглядного обучения в условиях проблемно-поисковой деятельности» (1974) та ін. Сучасний дидакт В. І. Євдокимов вважає, що здобуті А. І. Зільберштейном результати з цієї проблеми дають усі підстави поставити його ім'я в одну шеренгу з відомими вченими Я. А. Коменським, Й. Г. Песталоцці, К. Д. Ушинським, Л. В. Занковим.

Андрій Ілліч обґрунтував поняття «наочність навчання», визначив роль і значення засобів наочності в навчанні, способи використання наочності, її суть, значення; типологізував засоби наочності (натуральні, образотворчі, схематичні) тощо. Про наочність у навчанні він писав: «1) використання різних засобів є найважливішою умовою, що забезпечує в навчанні правильне відбивання у свідомості учнів реальної дійсності; 2) наочність у навчанні не обмежується ознайомленням учнів тільки з зовнішнім боком предметів і процесів. Головне її призначення — розкриття суті явищ; 3) наочність може повністю виконувати свою роль лише при правильному сполученні зі словом; 4) наочність — не самоціль, а засіб опанування учнями міцних і свідомо засвоєних знань»¹.

Таким чином, учений у своїх працях глибоко і всебічно розробив проблему наочності в навчанні, що підготувало ґрунт для подальшої роботи над цим питанням інших дослідників.

Значний внесок зробив Андрій Ілліч і в розробку проблеми активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання. Зокрема, він працював над визначенням шляхів та засобів стимулювання активності особистості (школярів та студентів). Його учениця, професор В. І. Лозова, наголошувала, що вчений надавав великого значення розвитку активності та самостійності учнів у навчанні й на його основі визначив шляхи активізації навчально-пізнавальної діяльності, які, на його думку, полягають у впровадженні проблемного навчання, здійсненні зв'язку теорії з практикою, систематичності й послідовності всіх ланок навчання, науково обґрунтованому використанні наочності та цілеспрямованому компетентному керуванні цим процесом учителем. Ці висновки є актуальними для сучасної педагогічної науки, для роботи навчальних закладів.

У полі зору наукових інтересів А. І. Зільберштейна були й проблеми підготовки спеціалістів у педагогічних вузах. Він виклав їх у таких працях: «Деякі психолого-педагогічні якості особистості вчителя фізкультури та їх формування в умовах вузу. Наукові основи підготовки вчителя» (1969), «Учитель, його призначення і функції в суспільстві. Посібник для студентів-заочників. Вступ до педагогіки» (1972), «Про удосконалення педагогічної підготовки студентів педагогічних інститутів» (1974) та ін.

Так, у статті «Шляхи удосконалення вивчення навчальних предметів педагогічного циклу» вчений визначив недоліки в процесі вивчення предметів педагогічного циклу в педагогічних навчальних закладах з метою вдосконалення цього процесу. Зокрема, він наголошував, що викладачі недостатньо керують самостійною роботою студентів, не повною мірою здійснюють індивідуальний підхід до студентів. А студенти не вміють

¹ Євдокимов В. І. Педагогічні погляди А. І. Зільберштейна і сучасність // Педагогіка і психологія: До 100-річчя з дня народження. Х., 1997. С. 25.

аналізувати навчальний матеріал та самостійно працювати з книгою. Автор рекомендував посилити роль консультацій, навчати студентів працювати самостійно. Слабке використання в лекціях проблемного викладу, а в практичних роботах — проблемних завдань і запитань професор розглядав як істотну ваду в підготовці майбутніх учителів. А. І. Зільберштейн рекомендував у лекціях ширше використовувати дані психології, засоби наочного навчання й технічні засоби навчання. Він радив у процесі проведення лекцій, спецкурсів, спецсеминарів давати студентам завдання, які вимагають самостійності, враховувати їхні потенційні можливості.

Андрій Ілліч розробив тематику найактуальніших лекцій з педагогіки вищої школи, а саме: «Основні завдання вищої школи на сучасному етапі», «Роль виховання і навчання у формуванні особистості студента», «Суть процесу навчання у вищій школі», «Лекція як метод навчання у вузі», «Організація самостійної роботи студентів», «Перевірка та оцінка знань у вищій школі», «Процес виховання та його принципи у вищій школі», «Проблема формування студентського колективу».

Змістовними є розвідки А. І. Зільберштейна і з історії педагогіки. Він глибоко вивчав розвиток системи освіти в Україні («З історії розвитку системи освіти в Українській РСР», 1967), творчу спадщину відомих педагогів: К. Д. Ушинського («К. Д. Ушинський про наочне навчання», 1940), Й. Г. Песталоцці («Рецензия на 2-й том полного собрания соч. Г. Песталоцци», 1964), Л. М. Толстого («Питання наочності у навчанні в педагогічних висловлюваннях і в педагогічній практиці Л. М. Толстого», 1954), Г. С. Сковороди («Педагогические взгляды Г. С. Сковороды», 1972). Андрій Ілліч досліджував педагогічну спадщину А. С. Макаренка, якого вважав видатним діячем педагогічної науки. Основні підходи до оцінки ідей великого педагога він виклав у рукописі «Некоторые мысли и соображения к докладу по теме: "Значение педагогического наследия А. С. Макаренко для разработки методологических основ советской педагогики"».

Як викладач вищої школи Андрій Ілліч переймався проблемами навчальної літератури. Так, у рецензії «О новом учебнике педагогики» учений не тільки аналізує підручник «Педагогіка» (М., 1956 р., за редакцією І. А. Каїрова, М. К. Гончарова, Б. П. Єсіпова, Л. В. Занкова), а й висловлює свої погляди на навчальну літературу з педагогіки загалом. На його думку, у них мають бути відображені завдання школи на сучасному етапі суспільного розвитку, висвітлені всі основні питання педагогічної науки. Підручник має бути практичним, містити матеріали передового педагогічного досвіду, реалізовувати принципи науковості, єдності теорії і практики, історизму.

Професор Г. В. Троцько у збірнику, присвяченому 100-річчю від дня народження А. І. Зільберштейна, зазначає, що той був прихильником чіткої структури підручника з педагогіки. Він висував такі методичні вимоги до підручника: логічність, систематизація за розділами, параграфами, виклад літературною мовою, відсутність повторень, чіткість основних визначень. Підручник з педагогіки має містити такі основні частини: загальні основи педагогіки, дидактика, теорія виховання, управління школою.

А. І. Зільберштейн підготував 26 кандидатів наук. Його учениця, доктор педагогічних наук В. І. Лозова, згадує, що колеги та аспіранти поважали Андрія Ілліча за неординарність мислення й багату духовну культуру. Аспіранти були частими гостями в його домі, де обмінювалися думками про

науку, людей, людські цінності. Це був учений, який «добре відчував нове, прогресивне в науці».

Помер А. І. Зільберштейн 30 червня 1984 р. в Харкові. Науково-педагогічна спадщина вченого розпорошена по різних журналах, газетах і потребує глибокого вивчення та оцінки. Харківський національний педагогічний університет, кафедра педагогіки, де тривалий час працював Андрій Ілліч і виплекав школу своїх послідовників, не забувають свого вчителя, продовжують його справу й високо шанують пам'ять. Так, до 100-річчя від дня народження педагога вийшов збірник наукових праць «Педагогічні погляди А. І. Зільберштейна і сучасність», де всебічно розглянуто педагогічний доробок ученого. На основі його матеріалів і підготовлена ця стаття.

Праці

- Зильберштейн А. И.* Дальтонская система // Путь просвещения. 1923. № 9—10.
- Зильберштейн А., Ястрембовский В.* Система народної освіти. Збірка. Х., 1929.
- Зильберштейн А. І.* 15 років боротьби за єдину пролетарську систему освіти // Комуніст. освіта. 1932. № 10—12.
- Зильберштейн А. І.* Ленін про культурну революцію та завдання освіти // Комуніст. освіта. 1934. № 1.
- Зильберштейн А. І.* К. Д. Ушинський про наочне навчання // Комуніст. освіта. 1940. № 10.
- Зильберштейн А. И.* О новом учебнике педагогике // Сов. педагогика. 1957. № 4.
- Зильберштейн А. І.* Виробниче навчання на базі МТС у загальноосвітній середній школі. К., 1958.
- Зильберштейн А. І.* Питання наочності в навчанні // Наук. зап. каф. педагогіки та психології. Х., 1958.
- Зильберштейн А. І.* Організація колективних досліджень з дидактики — невідкладне завдання // Рад. шк. 1962. № 5.
- Зильберштейн А. І.* Навчання і виховання в єдиний потік // Рад. шк. 1964. № 5.
- Зильберштейн А. І.* Наполегливо вивчати і творчо застосовувати педагогічну теорію // Дошк. виховання. 1965. № 2.
- Зильберштейн А., Доценко А.* Педагогические взгляды Г. С. Сковороды // Нар. образование. 1972. № 11.
- Зильберштейн А. І., Солдатов Т. Д.* Проведення екзаменів і заліків у вищій школі. К., 1979.

Література

Педагогічні погляди А. І. Зільберштейна і сучасність // Педагогіка та психологія. До 100-річчя з дня народження / За ред. д-ра пед. наук, проф., члена-кор. АПН України В. І. Лозової. Х., 1997.

Педагогічна Харківщина: Довідник / За ред. В. І. Лозової, І. Ф. Прокопенка. Х., 1997.

Выдающиеся педагоги Высшей школы г. Харькова: Биографический словарь. Х., 1998.

Кафедра педагогіки: минуле і сучасне. Х., 2001.